

МИЛЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА “ҚОБУСНОМА” АСАРИНИНГ ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

Салима Жумаева.
Қарши Давлат университети
Адабиётшунослик кафедраси доценти

Янги давр таълим-тарбия масаласига янгича ёндошув муаммосини кун тартибига қўймоқда. Давлатимиз раҳбари узлуксиз таълимни ташкил этишда унинг жаҳон талаблари даражасида бўлиши ҳамда юксак маънавий заминиде қурилишига катта аҳамият бериш кераклигини таъкидлар экан, “...кенг қўламли демократик ўзгаришлар, жумладан, таълим ислохотлари орқали Ўзбекистонда янги Уйғониш даври, яъни Учинчи Ренессанс пойдеворини яратишни ўзимизга асосий мақсад қилиб белгилаш...”, “...Учинчи Ренессанс масаласини стратегик вазифа сифатида олдимизга қўйиб, уни миллий ғоя даражасига кўтариш”[1;3,5], ҳаётга жорий этиш ва унинг механизмини ишлаб чиқиш нақадар муҳимлигига эътиборни қаратди. Бу талаблардан келиб чиқиб, ёшларимизнинг муайян ихтисосликлар бўйича чуқурлаштирилган билимларни эгаллаши, мустақил ва ижодий фикрлаш салоҳиятига эга бўлган шахс даражасига кўтарилишлари, ўз фикрларини изчил тарзда ёзма ва оғзаки баён эта олишлари, билимларини мунтазам равишда янгилаб, ойтиб, мустаҳкамлаб боришларига эришмоғимиз лозим.

Шарқ халқлари орасида қадим-қадимдан тўғри сўзлаш ва фикрни чиройли ифодалаш масалаларига катта эътибор қаратилган. Тил қоидаларига тўла амал қилган ҳолда сўзлаш ва ёзиш билан боғлиқ фан “илми балоға” деб, чиройли, ёқимли сўзлаш ва ёзишни ўргатадиган фан соҳаси эса, “илми фаисоҳат” деб аталган. Албатта, бирор фикрни оддий сўзлар билан шунчаки соддагина ифода қилиш билан уни бадийий бўёқлар, гўзал ташбеҳлар, ранг-баранг образлар, жозибадор вазн ва оҳангдош қофиялар воситасида ифодалаш ўртасида катта фарқ бор. Сўз санъаткорларининг асарларида талқин қилинган умумбашарий ғоялар юксак бадийийликда ифодалангани учун ҳам мангуликка дахлдор бўлиб келмоқда. Шу маънода, ўқувчилар нутқини ўстириш, уларнинг бадийий сўз қатидаги маъноларни илғаш салоҳиятини кучайтириш, бадийий асарни ўқиш асносида ундаги руҳият қатламларини ҳис этиш ва ижодий ўзлаштиришга эришиш она тили ва адабиёт таълимидаги энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келган. Зеро, бадийий адабиётда битмас-туганмас маърифий, ахлоқий-маънавий, бадийий-эстетик имкониятлар мавжуд бўлиб, улар ўқувчи шахсининг шаклланиши, такомилли ва камолга етишувида жуда катта таъсир кўрсата олади. Умумий ўрта таълим босқичларида буюк алломалар ижодини ўрганиш ўқувчиларни мустақил ва эркин фикр юритишга, уларнинг дарс машғулотларидаги фаолликларини оширишга эришишни таъминлайди. Таҳлилимиздаги дурдона асар – Кайковуснинг “Қобуснома” китоби нафақат аҳли дин орасида, балки, дунёвий илм соҳиблари, кенг миқёсдаги аҳли жамоа орасида ҳам улкан аҳамиятга эга. Кайковус ўз даврида муҳим илмий ва

тарбиявий аҳамиятга эга бўлган бир қанча асарлар ёзган. Машҳур ахлоқ тарғиботчиси мазкур асарни ўз ҳаётий кузатишлари асосида 1082-1083 мелодий, 475 ҳижрий йилида, яъни 62 ёшида яратган.

“Қобуснома” – жаҳон адабиётининг энг гўзал намуналаридан бири саналади. “Қобуснома”ни Машриқ маликлари-ю, мочинлар беги, яна қанча-қанча билимли, заковатли кишилар бир-бирларига ҳадя сифатида улашишган. Бугина эмас, уни хазинасининг энг қимматбаҳо дуру жавоҳирлари сақланадиган хонасига яширишган. Уларнинг мақсади бу китобни авлодлардан авлодларга тугал етказиш, нодон кимсалар қўлига тушиб қолишидан асрашга қаратилган. Шарқ оламида “Насихатнома” сифатида машҳур бўлган “Қобуснома”нинг асосий ғояси “Қуръон” суралари, Муҳаммад (с.а.в.)нинг кўрсатмаларини ифодаловчи ҳадислар, ҳикматли ҳикоялар билан уйғунлашиб кетган. Асар “Парвардигори оламини танимоқ зикрида”, “Пайғамбарларнинг хилқати зикрида” каби боблар билан бошланади.

Таъкидлаш жоизки, узлуксиз таълим жараёнида “Қобуснома” асарининг ўрганилиши мустақиллигимиз билан боғлиқдир. Айниқса, бошланғич синфларда адиб асарларига мурожаат қилиш мустақилликкача бўлган даврда учрамайди. Бунга мустақилликдан кейин имкониятлар эшиги очилди. Умумий ўрта таълимнинг бошланғич синфларида Кайковуснинг “Қобуснома” китобидан муайян фаслларни ўрганиш кўзда тутилган. Жумладан, учинчи синфда асарнинг “Ота-онани ҳурматлаш ҳақида”, тўртинчи синфда эса “Ота ва она ҳақини билмак зикрида”даги матнлари берилган. Бу мувзуларни ўрганиш учун Давлат таълим стандартига асосан ҳар бир мавзу учун бир соатдан вақт ажратилган.

“Миллат тарбияси ҳамма замонларда ҳам энг долзарб масала бўлиб келган. Шарқ мутафаккирлари фарзанд тарбиясига алоҳида эътибор бериб келганлар”[2;5]. “Қобуснома”нинг бешинчи бобида муаллиф ота-она фарзанди учун ҳамма нарсага тайёр туришини таъкидлаб, айни замонда ота-онанинг кўнглини ранжитмасликка, уларни ҳурмат қилиш ва ширин сўзлари ила муносабатда бўлишга ундайди: “Эй фарзанд, билгилким, ақл юзасидан фарзанд ота-онани иззат ва ҳурмат қилиш вожибдур, нединким унинг асли ота ва онадур. Ота ва онани нима учун ҳурмат қилурман деб кўнглингга келтурмағил, билғилки, улар сенинг учун ўлимға ҳам тайёр турадурлар.

Ҳар фарзандки, оқил ва доно бўлса, ҳеч вақт ота-онанинг меҳр ҳақини адо қилмоқдин ҳоли бўлмағусидир. Ота-она фармонбардордур. Бу фармонбардорликда ҳам иш бўлғай ва ҳам фармон бўлғай. Ота-онанинг иши сени парвариш қилмоқдур ва сенга яхшилик ўргатмоқдур. Эй фарзанд, шул вақтин ота-онанинг сағал ҳам ранжитмағил.

Айтишларича, амирал мўъминин Алидан сўрадиларки, “Фарзандда ота-онанинг ҳақи қанчадур?” Ҳазрат Али деди: “Ҳақ таоло бу адабни Расулнинг ота-онаси ўлумида кўргузди. Нединким, бу ҳазрат ота-онасининг ҳаётлик айёмин топса эрди, уларни ўзидан илгари тутмоқ, уларнинг ҳақини билмоқ ва уларга фарзандлик юзидан тавозеъ кўргузмак вожиб бўлар эрди”. Бас, ота-онанинг ҳақиға дин нуқтаи назаридан риоя қилмасанг ҳам ақл юзидан

мурувват юзидан риоя қил ва кўрғил: ота-она аслида сени жон ва дил била парвариш қилмишлар. Агар улар ҳақида камчиликлар қилсанг, тақсир кўргузсанг, сен ҳеч яхшиликка сазовор эмасдурсан, нединким ҳар киши аслини яхшилигин билмаса, ўзганинг ҳам яхшилигин билмағусидир. Ўз фарзандини сенинг ҳақингда қандай бўлишини тиласанг, сен ҳам ота-онанг ҳақида шундай бўлғил, нединким, сен ота-онангга нима иш қилсанг, фарзандинг ҳам сенинг ҳақингда шундоқ иш қилур. Дарахтни ҳар қанча тарбият қилсанг, меваси шунча яхшироқ ва ширинроқ бўлур. Она-онага иззат ва ҳурматни қанча кўп қилсанг, уларнинг дуоси шунча тезроқ мустажоб бўлур. Зинҳор мерос олмоқ ҳирси била ота-онанг ўлимин тиламағилки, уларнинг ризқи билан сенинг ризқинг етишур. Ота-онанинг ўлимини тиламағил, чунки ота-она ўлмай юрсалар ҳам ризқинг етишаверади, нединким, ризқ мақсумдур¹[4;279] ва азоб-уқубат билан зиёда бўлмағусидир” [3;37-38].

Кайковус фарзанди аржумандига тўғрисўзлик, мулойимлик, беҳуда сўзламаслик, кишиларга яхшилиқ қилиш, ёмон одамлар билан юрмасликни уқтиради. Адиб мағрурликни, такаббурликни қоралайди. Унинг фикрича, тарбиядан мақсад инсонни эзгу ишлар учун яроқли шахс қилиб етиштиришдир: “Ҳоли-аҳволи сендин яхшироқ бўлгон кишиларга қарамағил, ҳоли-аҳволи сендан ёмонроқ бўлгон кишиларга қарағил” [3;38].

“Қобуснома”нинг олтинчи бобида муаллиф ғоят ибратли ва мулоҳазали фикрларни илгари суради: “Барча ҳунардин сўз ҳунари яхшироқдир, нединким, ҳамма махлуқотдин одам яхшироқ яралди... Ҳеч қачон кўп гапирма. Жуда оз сўзла. Туман сўз тугунини битта сўз билан ёзиб юбор, яъни, оз сўзларга кўпроқ маъно сиғдириш пайдан бўлгин. Чунки:

Киши сўз туфайли бўлади малик,
Ортиқ сўз бу бошни этади эгик.

Ортиқча айтилган сўз киши кўнглига малол. Аммо сўзламаслик ҳам мумкин эмас. Бу ҳолда соқов деган номни ортириб олиш мумкин. Шунга кўра ўртача йўриқ тутиш лозим. Йўриқни ўртача тутган одам кут иқболга эришади. Тилнинг келтирадиган нафи жуда кўп. Уларни ғофиллик қилиб кўлдан чиқармаслик керак. Тил гоҳо мақталса, гоҳо сўкишга мойил бўлади. Шунинг учун қачон ва қанча сўзласанг ҳам билиб гапир. Гапирган гапинг кўр одамлар учун кўз бўлсин. Назар солиб қарасанг, билимсиз одам кўзи кўр кишига ўхшайди. Унинг кўзини очиш учун билимдан ҳисса бериш лозим”[3;39-40].

Инсондан қоладиган энг яхши мерос – эзгу амал ва эзгу сўз. Унга амал қилганлар, минг-минг фойда ва нафлар олади, дейди доно халқимиз. Асарнинг еттинчи “Суханлонлик била баланд мартабали бўлмоқ зикрида”деб номланувчи бобида Кайковус фарзандига мурожаат қилар экан, қўйидагиларни ёзади: “Киши сухандон ва сухангўй бўлмоғи керак. Аммо, эй фарзанд, сен сухангўй(нотик) бўлғил ва лекин дуруғгўй (ёлғончи) бўлмағил.

¹ Мақсум – тақсимланган, бўлинган.

Ростгўйликда ўзинг шуҳрат қозонғил, токим бирор вақт зарурат юзасидин ёлғон сўз десанг, қабул қилғайлар. Ҳар сўз десанг ҳам рост дегил ва лекин номақбўл ростлиғни сўзлама. Демак, номақбул ростни дейишдан парҳез қил, чунки ростга ўхшаган дуруғ дуруғга ўхшаган ростдин яхшидур. Сухангўй киши шу бўлғайки, ул ҳар сўзни деса, халққа маъқул бўлғай ва халқ ҳам ҳа сўз деса, унга маъқул бўлғай. Бундай кишила оқиллар қаторига киргай, йўқ эрса, ул инсон суратида мавжуд бўлган бир ҳайвондур. Сўзни бағоят улуғ билгил, сўз осмондин келмас ва ул ҳар нарса эрмасдур. Ҳар сўзни андиша билан бошлағил, токи айтгон сўзингдин пушаймон бўлмағайсан”[3; 48].

Кайковуснинг наздида сўз илоҳий неъмат – сўзнинг мўъжизали қудрати беқиёс: “... Нединким кишининг мартабасини сўз била билурлар. Аммо сўзнинг мартабасини киши била билмаслар. Чунки ҳар кишининг аҳволи ўз сўзининг остида пинҳондур, яъни бир сўзни бир иборат била айтса бўлур, эшитгон кишининг ундан кўнгли тира² бўлғай ва яна ўшал сўзни бир иборат била айтса бўлурким, эшитгон кишининг жони ундан роҳатда бўлғай ”[3;52]. Муаллиф яна бир ўринда “... дағал сўз киши бошига офат. Ҳасадли сўз кишининг қизил рангини сомонга айлантиради, деган таъкидни келтиради.

Нутқий маҳорат билим орқали ўз рўёбини кўрсатади. Билимсиз кишилар – доноларнинг душмани. Билимсиз доимо доноларга хорлик тилайди. Бу улар кўнглининг туб-тубига чўкиб ётган ҳасад аломати:

“...Киши фарқи бордир кишидан азим,
Билимдан бу фарқ деб уқтирар сўзим.

Сўзни бағоят улуғ билгил, ундан баҳра ол. Сўз осмондан келмас ва ул хор нарса эмасдур. Ҳар бир сўзники билсанг, жойини ўтказмай айтгил, вақтини зое қилмағил, йўқ эрса донишға ситам қилғайсан, дейди аллома:

Яшил кўкдан инди бу бўз ерга сўз,
Сўз билан инсонда ёруғ бўлди кўз.
Киши кўнгли гўё туби йўқ денгиз,
Билим бор тубида, у инжу тенгсиз.
Билимли билимин қилмаса баён,
Билими ёришмас ўтса ҳам замон
Уқув билан олди оламни олган,
Эл-юртнинг дилига билим йўл солган”[3;53].

Хулоса қилиб айтганда, “Қобуснома” асарининг тарбиявий аҳамияти беқиёс. Унда талқин қилинган юксак умуминсоний ғоялар мангуликка дахлдор. Зеро, унинг муаллифи ўз замонасининг илғор фикрли зиёлиси бўлганлиги сабабли илм-фан, билим ва заковатга алоҳида эътибор билан ёндашади. Ўзида ҳикмат дурдоналарини жамлаган мазкур асар мухлисининг кўлидан маҳкам тутади ва уни эзгу йўлга бошлайди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўқитувчи ва мураббийлар – янги Ўзбекистонни барпо этишда катта куч, таянч ва суянчимиздир! (“Ўқитувчи ва мураббийлар куни”га бағишланган тантанали маросимдаги нутқи)// Халқ сўзи, 2020 йил 1 октябрь.

² Тира – қоронғу.

2. Кайковус. “Қобуснома”. Нашрга тайёрловчилар С.Долимов, У Долимов.
1. –Тошкент: Ўқитувчи, 2006. 43-бет.
2. Долимов У. Шарқ педагогикасининг қомуси.(Сўзбоши)“Қобуснома”.
3. –Тошкент: Ўқитувчи, 2006.
4. 4.Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1994.
5. Эшонқуллова, С. (2020). *Ан'анавийлик ва ворслик. Архив Научных Публикаций JSPI* .
6. Eshonqulova, S. (2020). “Boburnoma”da ijodkorlar haqida berilgan ma'lumotlarning zamima sifatidagi ahamiyati . *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(84)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7361
7. Eshonqulova, S. (2020). Nodira ijodida Iso-Masih timsoli. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(85)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7315
8. Eshonqulova, S. (2020). Nodira she'riyatida Xizr obrazining badiiy talqini. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(85)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7319
9. Eshonqulova, S. (2020). Nodira ijodida Jamshid obrazi tasviri. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(85)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7343
10. Eshonqulova, S. (2020). Nodira merosida payg'ambar Muhammad (s.a.v.) siyosati. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(85)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7317
11. Туорова, Р. (2020). Alisher Navoiyning xayolot dunyosi. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(43)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5434
12. Туорова, Р. (2020). Adabiyotda ayol madhi. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5435
13. Туорова, Р. (2020). Alisher Navoiy “Xamsa”sida fantastika ko'rinishlari. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5437
14. Туорова, Р. (2020). Jizzaxlik ijodkorlar asarlarida 1916 yildagi qo'zg'olonlar bilan bog'liq o'rinlar. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5438
15. Туорова, Р. (2020). Jomiyning “Bahoriston”i-axloqiy tarbiya manbai. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5440
16. Туорова, Р. (2020). Shahlo Ahrorova she'riyatida Vatan tahlili. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5442
17. Soatova, N. (2020). Shuhratning adabiy-estetik qarashlari. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(55)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4659
18. Soatova, N. (2020). Navoiy ijodiga vorislik. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(54)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4667
19. Soatova, N. (2020). Alisher Navoiyning epik tasvir an'analari . *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(50)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4737
20. Soatova, N. (2020). O'zbek bolalar adabiyotida folklorning o'rni va ahami. Soatova, N. (2020). Navoiy idealidagi shoh, yoki komil mamlakat rahbari. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(51)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5027iyati. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(55)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4671
21. Soatova, N. (2020). Sakkokiy g'azallarida diniy– ma'rifiy g'oyalar. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(49)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5024

22. Soatova, N. (2020). "Tarixi anbiyo va hukamo" asarida fuzalolar talqini. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(51)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5025
23. Soatova, N. (2020). Alisher Navoiy ijodida Suqrot timsoli. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(51)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5026
24. Soatova, N. (2020). Alisher Navoiyning "Tarixi anbiyo va hukamo" asari xususida. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(46)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5149
25. Soatova, N. (2020). Sh.Rashidov she'riyatining o'ziga xosligi. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(48)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5151/
26. Soatova, N. (2020). "Shinelli yillar" romanida xalq jasoratining ifodalanishi. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(48)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5155